

Vörös Boldizsár

TÖRTÉNELMI SZEMÉLYEK – ÚJ RENDSZEREKBEN

*Emlékművek Szovjet-Oroszországban és a Magyarországi
Tanácsköztársaságban 1917–1919*

„Forradalmi időkben semmi sem olyan hatásos, mint a szimbólumok bukása” – írta a nagy francia forradalom, a Bastille bevételére kapcsán Eric Hobsbawm.¹ Így 1917 Oroszországában a cári rendszer által kiemelkedőként méltatott történelmi személyek emlékműveinek eltávolítása sem a bolsevikok hatalomra jutásával vette kezdetét: már a tavaszi forradalom időszakának sajtója arról tudósított, hogy március 18-án Kijevben eltávolították Sztolipin szobrát és ugyanebben a hónapban Kanszk-Jenyiszejszk polgárai hozzájárultak az oda száműzött forradalmárok azon javaslatához, amely szerint II. Sándor helyi emlékművét cseréljék ki egy szabadságharcos-emlékművel. Ugyanakkor az Ideiglenes Kormány, noha foglalkozott a problémával, nem fogantatosított általános jellegű intézkedéseket a cárok, nagyhercegek és tábornokok emlékműveinek eltávolítására, így azok (túlnyomórészt) a helyükön maradhattak.²

Nem sokkal a bolsevikok hatalomra kerülése után, 1918. április 12-én kelt a Népbiztosok Tanácsának dekrétuma a „cárok és szolgálók tiszteletére emelt emlékművek eltávolításáról és az Oroszországi Szocialista Forradalom emlékművei tervezeteinek kidolgozásáról”. E szerint „azon nagy fordulat méltatására, amely Oroszországot átalakította”, a Népbiztosok

¹ Hobsbawm, Eric J.: *A forradalmak kora (1789–1848)*. Hely nélkül, Kossuth Könyvkiadó, 1988, 63.

² Lásd erről: Stites, Richard: *Iconoclastic Currents in the Russian Revolution: Destroying and Preserving the Past*. In *Bolshevik Culture. Experiment and Order in the Russian Revolution*. Ed.: Gleason, Abbott – Kenez, Peter – Stites, Richard. Bloomington – Indianapolis, Indiana University Press, 1985, 7., 21.; uő: *Revolutionary Dreams. Utopian Vision and Experimental Life in the Russian Revolution*. New York – Oxford, Oxford University Press, 1989, 65.

Tanácsa elrendelte, hogy a „cárok és szolgálók tiszteletére emelt”, és sem történeti, sem művészi szempontból nem számottevő emlékműveket távolítsák el a terekről és az utcákról, szállítsák raktárakba, vagy hasznosítsák (minden bizonnyal: olvasszák be) azokat. A továbbiakban a dekrétum rendelkezett az emlékművek elbírálására hivatott bizottságról, amelynek azt is feladatává tette, hogy mozgósítsa a művészeket, és szervezzen pályázatot olyan emlékművek tervezeteinek kidolgozására, „amelyek az Oroszországi Szocialista Forradalom nagy napjait méltatják”. A Népbiztosok Tanácsa azt akarta, hogy május 1-jére már „a legvisszataszítóbb bálványok közül néhányat távolítsanak el és az új emlékművek első modelljeit állítsák a tömegek ítélete elé”.³ E dekrétum, Lenin értékelése szerint, „a propaganda és a munkanélküliek foglalkoztatása szempontjából egyaránt fontos” volt.⁴

³ Dekret des Rates der Volkskommissare über die Entfernung der zu Ehren der Zaren und ihrer Diener errichteten Denkmäler und die Ausarbeitung von Entwürfen zu Denkmälern der Russischen Sozialistischen Revolution. Közli: Drengenberg, Hans-Jürgen: *Die sowjetische Politik auf dem Gebiet der bildenden Kunst von 1917 bis 1934*. Berlin, Osteuropa-Institut, 1972, 351-352.

⁴ Lásd Lenin levelét a Művelődésügyi és a Köztársasági Vagyongazdálkodási Népbiztosságnak, 1918. június 15. Közli: Lenin, V. I. *összes művei*. 50. köt. *Levelek. 1917. október – 1919. június*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1977, 116-117., 477. – Lunacsarszkij egy 1933-as visszaemlékezése szerint Lenin nem sokkal a bolsevikok hatalomra kerülése után fejtette ki neki a „monumentális propaganda” koncepcióját. A szovjet állam vezetője Campanella Napvárosának leírásából indult ki: e város falain olyan freskók vannak, amelyek a fiatalok számára szemléltető leckékként szolgálnak a természettudományokban, a történelemben, továbbá felébresztik az állampolgári öntudatot: vagyis közreműködnek az új nemzedékek oktatásában, nevelésében. Lenin úgy vélte: az elképzelés – bizonyos változtatásokkal – a fiatal Szovjet-Oroszországban is megvalósítható. A részletekről szólva, többek között, megállapította: az ország éghajlata aligha tenné lehetővé a freskókat, amelyekről Campanella írt; ezek helyett propagandisztikus feliratok elhelyezését és emlékművek (mellszobrok, egész alakok, féldomborművek, csoportok) felállítását javasolta. Lenin feladatként tűzte ki, hogy össze kell állítani azon személyek listáját, akik a szocializmus előfutárai, teoretikusai és harcosai voltak, valamint azokat, akik – ha nem is álltak közvetlen kapcsolatban a szocializmussal – a filozófiai gondolkodás, a tudomány és a művészet fáklyavivőiként a kultúra igazi hőseinek számítanak. Elgondolása szerint e lista alapján kell műveket rendelni a szobrászoktól: ideigleneseket is, akár gipszből vagy betontól. Fontos, hogy ezek a tömegek számára

A rendelet nyomán már 1918. május 1. előtt a moszkvai Sarló és Kalapács üzem munkásai ledöntötték Szkobelew tábornok lovas szobrát (a megmaradt talapzatot a május 1-jei ünnepség alkalmából vörös szövettel díszítették és szónoki emelvénynek használták). Majd 1918 nyarán megkezdődött a nemkívánatos emlékművek immár tervszerű eltávolítása. Moszkvában eltávolították II. Sándor és III. Sándor emlékművét, lebombolták az 1905-ben meggyilkolt Szergej Alekszandrovics Romanov nagyherceg emlékművét, Nagy Katalin két szobrát közgyűjteményekben helyezték el, végül, az akciósorozat utolsó elemeként, augusztusban lebontották a Szkobelew-emlékmű talapzatát is. Péterváron csupán Nyikolaj Nyikolajevics nagyherceg emlékművét és Nagy Péter két kisebb emlékművét távolították el, ám megkímélték, többek között, Falconet Nagy Péter-szobrát, II. Katalin és I. Miklós emlékművét, III. Sándor lovas szobra pedig még 19 évig maradt az eredeti helyén; talapzatára Gyemjan Bednij költő egy gúnyos epigrammáját vésték.⁵ (Ám – az Izvesztyija tudósítása szerint – az 1918. május 1-jei ünnepség alkalmából a pétervári uralkodószobrokat vörös szalagokkal takarták el.⁶)

Az emlékműállítási hullám során az első szobrot, egy ideiglenes Marx-emlékművet 1918. május 1-jén – a hagyományos munkásmozgalmi ünnep alkalmából és valószínűleg Marx születése centenáriumának tiszteletére is – avatták fel Penza városában. A küszöbönálló eseményről tudomást szerezve a Pravda április 28-i száma elvi állásfoglalást tartalmazó

könnyen érthetőek legyenek. A talapzatokra pedig el lehet helyezni magyarázó feliratokat az adott személyről. A Népbiztosok Tanácsának elnöke végül rámutatott: nagy figyelmet kell szentelni ezen emlékművek leleplezésének. Legyen minden ilyen szoborleleplezés a propaganda egy eseménye, egy kis ünnepség; a nagy emberről történő megemlékezést az évfordulók alkalmából meg lehet ismételni: természetesen mindig összekapcsolva az illető alakját a bolsevik forradalommal, annak feladataival. Lásd: Lunacsarszkij, A. V.: Lenin o monumentalnoj propagande. In uő: *Voszpominanija i vpechatlenija*. Szoszt., predisl., prim.: Trifonov, N. A. Moszkva, Izdatelsztvo „Szovetszkaja Rosszija”, 1968, 197-200.

⁵ Drengenberg, Hans-Jürgen: i. m., 226-230.

⁶ From a report on the 1918 May Day celebrations in Petrograd, in the newspaper *Izvestiya*. In *Street Art of the Revolution. Festivals and Celebrations in Russia 1918 – 33*. Ed.: Tolstoy, Vladimir – Bibikova, Irina – Cooke, Catherine. London, Thames and Hudson, 1990, 51.

cikket közölt e tárgyban.⁷ Az írás szerzője Kun Béla, az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt 1918 márciusában megalakult magyar csoportjának elnöke volt. A cikk rámutatott arra, hogy a forradalmárok emlékművei korántsem csak, sőt, elsősorban nem is az adott személy megörökítésére hivatottak: „Az uralkodó osztállyá vált proletariátus szemében Marx Károly emlékműve a saját harcának, a saját végső győzelmének szóló emlékmű.” A szöveg határozottan igyekezett elhárítani a „személyi kultusz” vádját ezzel a fajta emlékműállítással kapcsolatban: „A forradalmi osztály sohasem eshet bele a személyi kultusz bűnébe.” Ám: „Mindazonáltal az egyik legnagyobb marxista közgazdász igazat írt, amikor megállapította: »A nevek – faktorok.« Ugyanezt el lehet mondani az emlékművekről is.

Ha a győzelmes orosz proletariátus minden köztéren felállítja harcos előfutárainak szobrait, ez nem lesz személyi kultusz, csupán saját forradalmának megbecsülése.”⁸ A Pravda állásfoglalása szerint tehát ezek az emlékművek elsősorban a jelen forradalmának megörökítői, politikai jelképei. Az OK(b)P magyar csoportjának lapja, a Szociális Forradalom hasábjain pedig a Marx-centenárium alkalmából Kun Béla így méltatta a gondolkodót: a munkásosztály „legnagyobb előharcosa”, „legnagyobb forradalmárja”, „legnagyobb tudósa”.⁹ A továbbiakban az újság beszámolt a Marx-centenárium eseményeiről is.¹⁰

⁷ Sztrigaljev, Anatolij Anatoljevics: A forradalmi korszak művészete. In *Művészet és forradalom. Orosz-szovjet művészet 1910–1932. Art and Revolution. Russian-Soviet Art 1910–1932*. Szerk.: Bakos, Katalin – Havas, Valéria. Budapest, Műcsarnok, 1988, 30.

⁸ Kun Béla: A penzai emlékmű. In uő: *Válogatott írások és beszédek*. 1. köt. Sajtó alá rend.: Vass, Henrik – Friss, Istvánné – Szabó, Éva. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1966, 76. Az idézett közgazdász minden bizonnyal Rudolf Hilferding, lásd ehhez: Kun Béla előadói beszéde a pártprogramról. Közli: *A Magyar Tanácsköztársaság 1919. március 21–1919. augusztus 1*. 2. köt. *1919. június 11–1919. augusztus 1*. Összeáll.: Gábor Sándorné – Hajdu Tibor – Szabó Gizella. Budapest, Kossuth Kiadó, 1960, 20.

⁹ Kun Béla: Marx Károly (1818–1883). In *Szociális Forradalom* 1. évf. (1918) 10. sz. (május 11.) 1.

¹⁰ Marx-emlékünnepe. In *Szociális Forradalom* 1. évf. (1918) 10. sz. (május 11.) 4.; Marx-ünnep Tulán. In *Szociális Forradalom* 1. évf. (1918) 15. sz. (május 29.) 4.; Marx emlékére. In *Szociális Forradalom* 1. évf. (1918) 18. sz. (június 8.) 4.

Mindeközben – ha lassan is, Lenin többszöri erőteljes bírálatától kísértve¹¹ – folytak az emlékműállítási kampány eseményei. A Népbiztosok Tanácsának 1918. július 30-i rendelete arra utasított, hogy „mindenekelőtt a forradalom legkiemelkedőbb képviselőinek, Marxnak és Engelsnek kell emlékműveket állítani”.¹² Végül, 1918. augusztus 2-án, Lenin aláírásával is megjelent „azon személyek jegyzéke, akik emlékműveinek felállítását Moszkvában és az OSZSZSZK többi városában” hivatalosan javasolták. A lista 6 kategóriában összesen 66 nevet tartalmazott, a következő megoszlásban: I. Forradalmárok és a társadalom javáért tevékenykedők: 31 személy, köztük: Spartacus, Marat, Robespierre, Saint-Simon, Owen, Fourier, Herzen, Bakunyin, Marx, Engels, Lassalle, Plehanov, Jaurès. II. Írók és költők: 20 személy, köztük: Ragyiscsev, Puskin, Gogol, Sevcenko, Dosztojevszkij, Csernisevszkij, Tolsztoj. III. Filozófusok és tudósok: 3 személy: Lomonoszov, Szkovoroda, a 18. századi ukrán költő és filozófus, továbbá Mengyelejev. IV. Képzőművészek: 7 személy, köztük Rubljov; V. Zeneszerzők: 3 személy, köztük Chopin; VI. Színészek: 2 személy.¹³ A listát megvizsgálva feltűnő a „belföldiek” túlnyomó többsége a „külföldiekhez” képest: 47 személy: 45 orosz és 2 ukrán (71,2%) áll szemben összesen 19 „külföldivel” (28,8%): arányuk tehát: 2,47 : 1. Ezzel szemben az I., érthető módon a legtöbb személyt magában foglaló kategóriában egészen más a megoszlás: itt 13 „belföldi” (41,9%) szerepel 18 „külföldi” (58,1%) mellett: az arány itt a külföldiek javára 1,38 : 1. A lista további kategóriáiban, Chopin kivételével „belföldiek”, a 2 ukránt leszámítva pedig csak oroszok vannak jelen. Az írók és költők csoportjában szerepelnek az orosz irodalom legkiemelkedőbb alakjai és – szinte az I. személy-sorozat-

¹¹ Lásd Lenin levelét P. P. Malinovszkijnek, 1918. május 1–13. között; Lenin levelét a Művelődésügyi és a Köztársasági Vagyonkezelési Népbiztosságnak, 1918. június 15.; Lenin táviratát A. V. Lunacsarszkijnek, 1918. szeptember 18.; Lenin levelét a Munkás- és Vöröskatona-küldöttek Moszkvai Szovjetjének elnökségének, 1918. október 12. Közli: Lenin, V. I. *összes művei*. 50. köt. i. m., 80., 116-117., 206., 215-216., 469., 477., 490.

¹² [Verordnung des Rates der Volkskommissare]. Közli: Drengenberg, Hans-Jürgen: i. m., 357.

¹³ Verzeichnis der Personen, denen in Moskau und anderen Städten der Russ[ischen] Föde[erativen] Soz[ialistischen] Sow[jet]-Republik Monumente zu errichten vorgeschlagen wird. Közli: Drengenberg, Hans-Jürgen: i. m., 357-359.

tot folytatva – a cári rendszer bírálói. Azzal a gesztussal pedig, hogy a színészek külön kategóriát kaptak, a hivatalos politika egy olyan művészeti ágának adta meg a tiszteletet, amely Oroszországban hagyományosan különös közkedveltségnek örvendett.¹⁴ Mindezt figyelembe véve, helytállónak látszik Richard Stites e történelmi személyek kiválogatásával kapcsolatos feltételezése, amely szerint Lenin határozottan törekedett arra, hogy történelmileg legitimálja a forradalmat, és minél gyorsabban kommunikálhasson a városi tömegekkel,¹⁵ megteremtve a diktatúra saját hagyományrendszerét.¹⁶ Ekkoriban ugyanis Lenin igyekezett az új rendszer számára megnyerni az értelmiség, továbbá a kispolgárság legalább egy részét és úgy vélte: „A kispolgárság pedig, gazdasági helyzeténél fogva, hazafiasabb akár a burzsoáziánál, akár a proletariátusnál.”¹⁷ E kapcsolatteremtés igényét látszik tükrözni a lista „belföldi” – „külföldi” megoszlása is, az a tény, hogy a „külföldiek” 1 kivétellel a 66 fős sorozat csaknem felét kitevő I. kategóriában találhatóak, a többiben szinte kizárólag oroszok szerepelnek: úgy tűnik, Lenin, miközben a tömegekkel el akarta fogadtatni a nemzetközi forradalmi hagyományokat, azok hőseinek ábrázolásával, ezáltal pedig a bolsevik forradalmat, nem utolsósorban *ennek érdekében* gondosan ügyelt arra, hogy ezt az internacionalizmust ellensú-

¹⁴ Lásd ehhez: Drengenberg, Hans-Jürgen: i. m., 207-215.

¹⁵ Stites, Richard: *Festival and Revolution: The Role of Public Spectacle in Russia, 1917–1918*. In *Essays on Revolutionary Culture and Stalinism. Selected Papers from the Third World Congress for Soviet and East European Studies*. Ed.: Strong, John W. Columbus, Ohio, Slavica Publishers, 1990, 21. A kortárs Alfons Paquet szerint a forradalmár elődök tisztelete megmutatja, hogy a sokak által, teljesen tévesen, „szellemi múlt” nélküli embereknek tekintett kommunisták határozottan büszkék az „ősökre”. Paquet, Alfons: *Die russische Revolution als tragisches Ereignis*. In uő: *Der Geist der russischen Revolution*. Leipzig, Kurt Wolff Verlag, 1919, 71. Vö. még: Trockij, Lev: *Életem. Önéletrajzi vázlat*. Előszó., jegyz.: Kun Miklós. Hely nélkül, Kossuth Könyvkiadó, 1989, 290-291.

¹⁶ Lásd ehhez e munkám 41. jegyzetét!

¹⁷ Lenin, V. I.: Pityirim Szorokin értékes beismerései. In Lenin, V. I. *összes művei*. 37. köt. 1918. július–1919. március. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1973, 180. Vö. még: uő: Napjaink legfontosabb feladata. In Lenin, V. I. *összes művei*. 36. köt. 1918. március–június. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1972, 74-78., 556. Lásd ehhez: Krausz Tamás: *Lenin. Társadalomelméleti rekonstrukció*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2008, 362-363.

lyozza (és így elfogadhatóbbá tegye) az orosz forradalmárok, valamint az orosz kultúra nagyjainak méltatásával.

Az emlékműállítások során Moszkvában 1918 októbere folyamán felállították Ragyiscsev mellszobrát, november 3-án pedig négy szobrot, köztük Robespierre-ét és Sevcsenkóét mutatták be a közönségnek. A hatalomátvétel évfordulójára állították fel, többek között, Marx és Engels kettős szobrát, amelyet november 7-én maga Lenin avatott fel (lásd az I. képet), valamint Jaurès, Dosztojevszkij, Heine és Plehanov emlékművét.¹⁸ A moszkvai évfordulós ünnepségekről már azt írhatta a Szociális Forradalom: „Képek, díszítések, szobrok, emlékművek kerültek mindenhova.”¹⁹ Péterváron 1918 szeptemberében leplezték le Ragyiscsev mellszobrát, októberben felállították Lassalle-ét (lásd a II. képet), a bolsevikok hatalomra kerülésének évfordulójára pedig elkészült Marx egész alakos szobra. A következő hónapokban további emlékművek felállítására került sor. Ugyanakkor feltűnő volt, hogy a legtöbb szobor esetében a kiválasztott személyekben kifejezésre jutó *forradalmi tartalom konvencionális formával* párosult,²⁰ amely jelenségről egy kortárs ezt írta: a legtöbb ábrázolás „a régi emlékműszobrászat kényelmes hagyományainak erőtlen megismétlése volt”.²¹ Gondot jelentett az is, hogy e művek jelentős része nem tartós anyagból készült, és így nem maradtak meg sokáig.²²

Ha nem is ilyen nagyszabásúan, de a magyar kommunista csoport is összeállította az általa legkiemelkedőbbeknek tekintett forradalmárok listáját, egy kiadandó életrajzgyűjtemény tervezeteként. A Szociális Forradalom 1918. szeptember 18-i számának tudósítása szerint mindenekelőtt „a következő nagy forradalmárok élet- és jellemrajzá”-t szándékoztak közléteni: „Marx Károly, Lenin, Engels Frigyes, Dózsa György, Frankel

¹⁸ Az emlékműállításokról lásd: Drengenberg, Hans-Jürgen: i. m., 255-273.

¹⁹ Vörös ünnep. In *Szociális Forradalom* 1. évf. (1918) 62. sz. (november 13.) 2. Vö. még: Balogh József: A propaganda. In *A bolsevizmus Magyarországon*. Szerk.: Gratz Gusztáv. Budapest, Franklin, 1921, 169.

²⁰ Lásd erről: Drengenberg, Hans-Jürgen: i. m., 294.

²¹ Umanskij, Konstantin: *Neue Kunst in Russland, 1914–1919*. Potsdam – München, Kiepenheuer – Goltz, 1920, 33-34.

²² Umanskij, Konstantin: i. m., 33-34.; Lunacsarszkij, Anatolij Vasziljevics: Lenin és a művészet. In uő: *Művészet és forradalom*. Bev., magyarázatok: Csehi Gyula. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1975, 260.

Leó, Marat”.²³ Nem meglepő, hogy a lista élén a szovjet-orosz propaganda és a magyar kommunisták által is kiemelten méltatott Marx szerepel.²⁴ A második helyre azonban, Engels is megelőzve, Lenin került: a két forradalmár alakja, törekvései közötti összefüggést Kun Béla, a Lenin munkáihoz még 1918. június végére keltezett előszavában a következőképpen igyekezett érzékeltetni: „Ha hinni lehetne a vándorló lelkekről szóló hindu hitregékben, talán azt lehetne mondani róla [tudniillik Leninről], hogy a munkások legnagyobb tanítómesterének, Marx Károlynak szelleme kötött belé, hogy új testhüvelyben folytatva életét, átvigye a valóságba azt, amit tanított, amiért küzdött.”²⁵ Az 1918 során fokozatosan erősödő szovjet-oroszországi Lenin-kultusz terjesztésében pedig a magyar kommunisták többféle eljárással is részt vettek.²⁶ – A Szociális Forradalomban közölt történelmiszemélyiség-sorozat egészére – és ez talán még a magyarországi szociáldemokrata felfogás hatása is – a szigorú internacionalizmus a jellemző, a „külföldiek” túlsúlya (4 : 2) által²⁷ – szemben a hivatalos, Lenin-féle listával.

A szovjet-oroszországi emlékműállítási hullámhoz hasonló akciósorozatra az 1919-es Magyarországi Tanácsköztársaság idején a május 1-jei, budapesti ünnepség dekorációinak létrehozásakor került sor. A rendezvény megszervezésének ügyében már április elején intézkedett a Forradalmi Kormányzótanács. A rendezői feladatokkal az 1918 decemberéig Szovjet-Oroszországban tevékenykedő, az ottani ünnepségeket, történelmiszemélyiség-méltatásokat már minden bizonnyal ismerő Szamuely Tibort bízták meg,²⁸ a dekoráció egyes elemeinek megalkotását pedig nagy-

²³ A magyar kommunista csoport propagandamunkája. In *Szociális Forradalom* 1. évf. (1918) 47. sz. (szeptember 18.) 4.

²⁴ Vö. ehhez még: Vörös, Boldizsár: „*A múltat végképp eltörölni?*” *Történelmi személyiségek a magyarországi szociáldemokrata és kommunista propagandában 1890–1919*. Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 2004, 11-68., IV-VII. t.

²⁵ Kun Béla: Lenin. In *Lenin: A harc útja. I. Levél a taktikáról. II. Beszéd a tanácsok harmadik kongresszusán*. Moszkva, OK(b)P Magyar Csoportja, 1918, I.

²⁶ Lásd ehhez: Vörös Boldizsár: i. m., 77-79.

²⁷ A sorozat részletesebb elemzését lásd: Vörös, Boldizsár: i. m., 76.

²⁸ Vö. ehhez: Kultúrpropaganda a Vörös Hadseregben. Budapest művészi díszje május elsején. Szamuely Tibor közoktatásügyi népbiztos nyilatkozata. In *Fáklya* 10. évf. (1919) 94. sz. (április 20.) 2-3.

számú művész végezte.²⁹ Április 30-i keltezéssel, május 1-jére megjelent a Forradalmi Kormányzótanács LXXX. rendelete, amely szerint „A Magyarországi Tanácsköztársaság május 1-jét, a világ forradalmi proletariátusa nemzetközi egységének emléknapját, a proletárállam ünnepévé avatja.”³⁰ A nagy fontosságú ünnep alkalmából a fővárosban számos történelmi alak szobrát eltakarták, ugyanakkor a diktatúra közvélemény-formálói által kiemelkedőként értékelt személyeknek emlékműveket emeltek, ezek jelentős része azonban nem tartós anyagból (például gipszből) készült.³¹

Budán, a Vérmezőn hatalmas, kétszintes vörös szarkofágot építettek, rajta „Martinovics” felirattal, négy oldalán emelvényekkel a szónokok részére (lásd a III. képet). A Vérmező Széna tér felőli végén Lenin mellszobra állt egy vörös oszlopon. A Gellért-hegyen Szent Gellért szobrát sárga és vörös színű oszlop fedte be, a mögötte álló oszlopsort is vörös drapéria díszítette (lásd a IV. képet). Alatta, a vízesésnél, annak alsó részét eltakaró, hatalmas allegorikus képet helyeztek el, „Dolgozzatok és titek a Paradicsom” felirattal. Az ábrázoláson kalapácsos, frígiai sapkás³² munkás, egy asszony és gyerekek vonulnak egy idilli táj felé, amelyben egy nagy fa alatt szakállas, olvasó figura látható. A kép bal oldalán meztelen férfialak helyezkedik el, kezében lángpallossal. A jobb oldalon pedig egy másik, lángpallosos meztelen férfialak sújt le a pénzeszsákkal menekülő burzsoá figurájára. A letakart Szent Gellért-szoborból és a képből álló

²⁹ Lásd erről például: Makoldy József: Budapest díszítése május 1-jén. In *Építőipar – Építőművészet* 43. évf. (1919) 14. sz. (május 4.) 110-111.

³⁰ A Forradalmi Kormányzótanács LXXX. számú rendelete. In *Tanácsköztársaság* 1919. 32. sz. (május 1.) 1. Vö. még: A májusi ünnep. In *Vörös Újság* 2. évf. (1919) 60. sz. (április 18.) 4.

³¹ Az ünnepség dekorációinak vizsgálatához felhasználtam a korabeli újságok tudósításait és képanyagát, továbbá a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtárának, a Budapesti Történeti Múzeum Kiscelli Múzeum Fényképtárának, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjteménye Fotótárának, a Hadtörténeti Múzeum Fotóarchívumának, a Magyar Távirati Iroda Fotóarchívumának anyagait, továbbá az ünnepségről készített filmhíradó képanyagát, ezt lásd: Országos Széchényi Könyvtár, Történeti Interjúk Tára 2238./1. sz. videókazettán, 5. sz. Lásd még: Vörös Boldizsár: i. m., 88-92.

³² Vö. ehhez: Aradi Nóra: jakobinus sapka. In uő: *A szocialista képzőművészet jelképei*. Hely nélkül, Kossuth Könyvkiadó – Corvina Kiadó, 1974, 113-114.

kompozíció egyértelműen azt sugallta nézőinek: ne az égiektől, a szentektől várjátok a boldogságot, a Paradicsomot, hanem magatok szereztétek meg munkával, tanulással és – a Tanácsköztársaság elleni külföldi intervenció idején, a két kardos férfialaknak a kép előterében való elhelyezésével is hangsúlyozva – szükség esetén fegyveres harccal is.³³

Pesten, a Kossuth Lajos utcán és a Kígyó téren hat szobrot állítottak fel, köztük Karl Liebknecht és Lenin mellsobrát (lásd az V. képet). Ugyanakkor, szintén a Kígyó téren, vörös gömbökkel díszített hatalmas diadalkapuk fedték be Werbőczy és Pázmány szobrát.

A Petőfi téren álló, még 1882-ből származó Petőfi-szoborhoz ekkor drapériával összekapcsolt rudakból álló félkörívet helyeztek el, a rudak végén egy-egy ötágú csillaggal és feldíszítették a szobor talapzatát is (lásd a VI. képet). Az emlékműhöz kapcsolódó munkásmozgalmi hagyományokat (tudniillik a magyarországi szociáldemokraták itt rendeztek évenként gyűléseket március 15. alkalmából, amikor meg is koszorúzták a szobrot³⁴) és az ünnepség alkalmából megtörtént szoboreltakarásokat tekintetbe véve, igen figyelemreméltó az eset: a letűnt politikai-társadalmi rendszerek döntéshozói, de a diktatúra közvélemény-formálói által is kiemelkedőként értékelt történelmi személyiség még korábban állított emlékművének ilyen feldíszítésével a Tanácsköztársaság mintegy átemelte Petőfi alakját a március 21-e előtti időszakok panteonjaiból a sajátjába.

A Ferenc József téren, szemben a Lánchíd pesti hídfőjével, éppen arra a helyre, ahová 1867-ben Ferenc József magyar királlyá koronázása alkalmából a koronázási dombot építették,³⁵ és ahová a későbbiekben az uralkodó lovas szobrának kellett volna kerülnie,³⁶ vörös drapériás, „Marx”

³³ Ugyanakkor sajátos megoldás, hogy az ateista propaganda jegyében is elkészített ábrázolás felhasználta a keresztény vallásosság elemeit: már a feliratban a „Paradicsom” kifejezést, a paradicsomi tájat, benne a fával, a lángpallosos férfialakokat – azonban talán éppen ezek evilágiságát hangsúlyozva akarta még határozottabbá tenni a felhívást.

³⁴ Lásd ehhez: Vörös Boldizsár: i. m., 49-52., 63-65.

³⁵ Kaas, Albert von, Baron – Lazarovics, Fedor von: *Der Bolschewismus in Ungarn*. München, Südost-Verlag, 1930, 127.

³⁶ Lásd például erről: Budapest. In *Révai Nagy Lexikona. Az ismeretek enciklopédiája*. 4. köt. *Brutus – Csát*. Budapest, Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság, 1912, 34.

feliratú emelvényre, két óegyiptomi stílusú oszlop közé állították fel a gondolkodó egész alakos szobrát, a hely kiválasztásával is hangsúlyozva jelentőségét: amint Ferenc József alakja- emléke a letűnt rendszert, úgy Marxé a Tanácsköztársaságot jelképezte.

Az Országház téren Andrássy Gyula lovas szobrát antikizáló építménnyel, az úgynevezett Munka Házával fedték be; ennek két oldalára egy-egy katonafigurát állítottak. Az Országház főkapujánál Dózsa Györgyöt és Petőfi Sándort profilból ábrázoló két domborművet helyeztek el oly módon, hogy a két személy egymás felé forduljon. Az épület előtt Lenin és Karl Liebknecht mellszobrát állították fel. A Deák téren a Nemzeti Áldozatkészség Szobrát³⁷ eltakarva, hatalmas tribünt emeltek, amelyen lángok jelképezték a forradalmat, az építmény két oldalára pedig Lenin és Szabó Ervin mellszobrát helyezték el (lásd a VII. képet). A kompozíció egésze így a „nemzeti célokért vívott háború” helyett a nemzetközi, háborúellenes (sőt, ez esetben: szinte a háborúból kifejlődő) proletárforradalom dicsőségét hirdette – Lenin és Szabó Ervin szobrának éppen itt történt elhelyezésében pedig feltehetőleg e két személy háborúellenességének motívuma is közrejátszott. Szintén a Deák téren, egy vörös drapériával bevont épület elé felállították Lenin egy másik mellszobrát.

A Fürdő utca Váci körúti torkolatánál hatalmas diadalkaput emeltek: bal oldalára Karl Liebknecht, jobb oldalára pedig Engels mellszobrát helyezték el. A Köröndön Zrínyi Miklós, Bethlen Gábor, Bocskai István és Pálffy János szobrát hatalmas vörös földgömbök fedték be. A letűnt rendszerek döntéshozói által kiemelkedőnek tekintett történelmi személyiségek: fejedelmek és hadvezérek emlékműveinek vörös földgömbökkel való eltakarása a hagyományos nemzetfelfogásokat elutasítva, a proletárforradalom internacionalizmusát volt hivatott kifejezni.

Az ünnepségre átalakították a millenniumi emlékművet³⁸ is: Árpád szobrára és az oszlopra, amelyen Gáriel arkangyal szobra áll, hatalmas vörös emelvényt és egy abból kiemelkedő vörös obeliszket építettek rá,

³⁷ Lásd erről: Szabó Dániel: A nemzeti áldozatkészség szobra. (Avagy fából vaskatona). In *Budapesti Negyed* 2. évf. (1994) 1. sz. (tavasz) 59-84.

³⁸ I. Ferdinánd, III. Károly, Mária Terézia, II. Lipót és Ferenc József szobrát már 1919. április elején eltávolították a millenniumi emlékműről. Lásd ehhez: Vörös Boldizsár: i. m., 91.

továbbá vörös drapériával takarták le az emlékmű két negyedkörívét is. Az Árpád szobrát befedő emelvényre Marx hatalmas, egész alakos szobrát helyezték el, egyik oldalán egy bányamunkással, a másikon pedig egy vasmunkással. Mind a két negyedkörív drapériáján a „Világ proletárjai egyesüljetek” felirat állt, a bal oldali negyedkörív végét lezáró drapéria felületén az ipari munkásságot ábrázoló képet helyezték el „Városi proletariátus” szavakkal, míg a jobb oldali negyedkörív végére a szegény-paraszságot bemutató kép került, „Földművesszegénység” aláírással (lásd a VIII. képet). Marx kiemelt megbecsülését jelen esetben az mutatja, hogy a letűnt rendszerek legfontosabb emlékművének központi helyére és éppen Árpád szobrára az ő szobrát állították, mintegy azt kifejezendő: Árpád a letűnt rendszerek alapjait teremtette meg – Marx és a proletariátus viszont az új rendszer: egy jobb világ alapjait rakták, illetve rakják le. Marxhoz kapcsolódott a *Kommunista Kiáltvány* záró felhívása, amely mindkét negyedköríven külön-külön is olvasható volt. A kompozíció egésze így a Marx tanításai jegyében egységessé forró világproletariátust is hivatott volt megjeleníteni: Marxnak az emlékmű központi helyére felállított szobrával, a két munkásfigurával, az ipari munkásság és a földművesszegénység azonos méretű és azonos módon elhelyezett ábrázolásaival, valamint a felhívással.

A Városligetben az Iparcsarnok előtt Lenin és Engels mellszobra állt (más tudósítások szerint ezeken kívül még Karl Liebknechté és Szabó Erviné is). Lenin alakjához kapcsolódott az Iparcsarnok homlokzatán olvasható felirat: „Éljen Lenin, a világ forradalmi proletariátusának vezére”. A Keleti pályaudvar előtt álló Baross Gábor-szobrot hatalmas, vörös oszlop takarta el, egyik oldalán a „Világ proletárjai egyesüljetek” felirattal, tetején a város belső területei felé forduló vörös csillaggal.

Noha feltehetőleg nem tudtam minden emlékmű-eltakarással és emlékműállítással kifejezett történelmiszemélyiség-értékelést összegyűjteni, már a fentiekben bemutatott sorozat nyomán is felismerhetők az ünnepséget létrehozók elgondolásainak fő tendenciái. Nemkívánatosaknak minősítették és eltakarták az egyházi és világi főméltóságok szobrát: Szent Gellértét, Werbőczyét, Pázmányét, Andrássyét, Zrínyiét, Bethlenét, Bocskaiét, Pálffyét, a millenniumi emlékművön megörökített személyekét, továbbá Baross Gáborét. Egy példát sikerült találnom arra az eljárásra, hogy a letűnt rendszerben emelt szobor új rendszerbeli feldíszítésével a Ta-

nácsköztársaság a sajátjának tekintette az ábrázolt személyiséget: ez történt Petőfi, illetve szobra esetében. A diktatúra közvélemény-formálói emlékműveket állítva méltatták a társadalmi igazságtalanságok ellen küzdő külföldi és magyar harcosokat: Martinovicsot, Lenint, Marxot, Engelst, Karl Liebknechtet, Szabó Ervint, Dózsát és Petőfit. Közülük is hangsúlyozottan az új világ eszmei megalapozójaként értékelt Marxot (akinek két *egész alakos* szobrát olyan *kulcsfontosságú helyekre* állították, mint a koronázási domb, illetve a Ferenc József-szobor helye és a millenniumi emlékmű központi része) és a nemzetközi forradalom vezéralakját, Lenint, akinek hat mellszobrát is felállították a főváros különböző pontjain. Szembetűnő, hogy, míg az elutasított személyek a nemzeti történelem nagyjainak számítottak, ekkor túlnyomórészt külföldiek tiszteletére állítottak emlékműveket. Ez az eljárás összhangban volt azokkal az állásfoglalásokkal, amelyek május 1-jét mint a forradalmi proletariátus nemzetközi egységének ünnepét értékelték (így a Forradalmi Kormányzótanács idézett LXXX. rendeletével is).

Áttekintve a szovjet-országi hivatalos rendeleteket, a magyar kommunisták 1918-as történelmiszemélyiség-sorozatát és az 1919-es május 1-jei budapesti ünnepség dekorációjában látható emlékmű-együttest, nyilvánvalóvá válik, hogy a magyar közvélemény-formálók sokkal kevésbé igyekeztek felhasználni propagandájukban a nemzeti hagyományokat, mint a szovjet-országi döntéshozók. Mindhárom méltatássorozatban ugyanakkor közös az, hogy megalkotóik Marxot tekintették az egyik legjelentősebb történelmi személyiségnek; mellette a szovjet-országi vezetők Engelst, a magyarok pedig Lenint. Mindezen eljárások egyben egy sajátos (bár az 1870–1914 közötti időszak Európájára jellemző) „*hagyományteremtés*”³⁹ megvalósítását is szolgálták, és érvényesek rájuk Eric Hobsbawm megállapításai a „kitalált”, „teremtett” hagyományokról: ezeknél a történelem a cselekvés legitimálójaként és a csoportkohézió cementjeként használtatik fel, gyakran pedig – a történelmi személyiségek emlékművei által – a harc valódi szimbólumává válik. Még a forradalmi

³⁹ Lásd erről: Hobsbawm, Eric: Tömeges hagyomány-termelés: Európa 1870–1914. In *Hagyomány és hagyományalkotás. Tanulmánygyűjtemény*. Szerk.: Hofer Tamás – Niedermüller Péter. Budapest, MTA Néprajzi Kutató Csoport, 1987, 127–197.

mozgalmak is igyekeztek alátámasztani új eszméiket a forradalom hagyományaira („A német népnek is megvan a maga forradalmi hagyománya” – amint Engels állította *A német parasztháború* első szavaival⁴⁰) és a saját hőseikre, mártírjaikra való hivatkozással.⁴¹ Ugyanakkor az ismertett eljárásoknak e politikai erők önmeghatározásában korántsem csak egy befelé irányuló, a csoporttudatot kialakítani hivatott kötőanyag-funkciójuk volt, hanem egy kifelé irányuló is: az elhatárolódás a megelőző időszakok nemzeti hőskultuszaitól és az egyházak szentkultuszaitól.⁴² A történelmi személyiségek ábrázolásai által kifejezett hagyományokkal a szovjet-oroszországi és a magyarországi közvélemény-formálók legitimálni is igyekeztek az új rendszereket a tömegek szemében, a múlt kiemelkedő forradalmi törekvéseinek megvalósítóiként állítva be a diktatúrákat.

A bukott rendszerek szellemiségével való leszámolást, az új eszmék győzelmét voltak hivatottak elősegíteni azok a *szimbolikus térfoglalási akciók* is, amelyeknél a diktatúrák jelképeinek számító történelmiszemélyiség-méltatások megszállták a korábbi hatalmak által birtokolt tereket (a legjelentősebb városok fontos pontjait, az intézményeket), kiszorítva innen az e hatalmakat jelképező ábrázolásokat.⁴³ Az ilyenfajta akciók jelentőségét felismerve javasolta Pogány József egy a budapesti május 1-jei ünnepség megrendezésével kapcsolatos feljegyzésében Szamuelynek: a művészi díszítések elsősorban a közlekedési csomópontokra (például: Oktogon, Körönd) kerüljenek.⁴⁴ A jelképes birtokbavételt még nyomatékosabbá tette az az eljárás, hogy az új rendszer által kiemelkedőként értékelt tör-

⁴⁰ Engels, Friedrich: *A német parasztháború*. In Marx, Karl és Engels, Friedrich *művei*. 7. köt. 1849–1851. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1962, 321.

⁴¹ Lásd ehhez: Hobsbawm, Eric: Introduction: Inventing Traditions. In *The Invention of Tradition*. Ed.: Hobsbawm, Eric – Ranger, Terence. Cambridge – London – New York – New Rochelle – Melbourne – Sydney, Cambridge University Press, 1985, 12-13., továbbá: Bonnell, Victoria E.: *Iconography of Power. Political Posters under Lenin and Stalin*. Berkeley – Los Angeles – London, University of California Press, 1997, 1-19., 281-284.

⁴² Vö. Korff, Gottfried: Politischer „Heiligenkult” im 19. und 20. Jahrhundert. In *Zeitschrift für Volkskunde* 71. évf. (1975) 2. sz. 215-216.

⁴³ Vö. ehhez még: Drengenberg, Hans-Jürgen: i. m., 284a.

⁴⁴ A tavalyi május elseje. – Pogány József májusi följegyzése – In *Új Nemzedék* 2. évf. (1920) 105. sz. (május 1.) 3.

ténelmi személyiség méltatását olyan korábbi ábrázolás helyére tették, amely homlokegyenest ellenkező eszmei tartalmat hordozott: ez történt például a budapesti millenniumi emlékmű átalakítása esetében. A két diktatúra emlékműveinek elkészítésénél pedig több közös vonás is megfigyelhető: például az ideiglenesség vagy a konvencionális ábrázolásmód – a budapesti dekorációs munkákban részt vevő szobrászok többsége ugyanis a heroikus emlékmű vagy portré hagyományait folytatta, ennek stílusát alkalmazta a forradalmárok alakjára is.⁴⁵ A fentiekkel kapcsolatban érdemes idézni André Chastelnek a nagy francia forradalomról megfogalmazott, de általánosabb összefüggések felé is mutató megállapítását: „Mindaz, ami a forradalomban látványos, teátrális, kiszámított – természetesen a tömegmegmozdulásoktól és az erőszaktól eltekintve –, az a Fény Százada kialakította öntőformákba ömlik.”⁴⁶ E szerint tehát nem csak a szovjet-oroszországi és a magyarországi forradalmi rendszerek történelmi személyiség-méltatásai kapcsolódtak sokféleképpen a megelőző időszakok hasonló akcióihoz – így elemzéseik a konkrét eseteken túlmutatóan is adalékokat szolgáltatnak a forradalmak és a hagyományok összefüggéseinek vizsgálatához.

⁴⁵ Lásd erről: Aradi Nóra: A Tanácsköztársaság művészete. In *Magyar művészet 1890–1919*. 1. köt. Szerk.: Németh Lajos. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981, 623.

⁴⁶ Chastel, André: Ünnepi felvonulások, ünnepélyes terek. In uő: *Fabulák, formál, figurák. Válogatott tanulmányok*. Vál.: Németh Lajos. Budapest, Gondolat, 1984, 191.

I. Lenin beszédet mond
Sz. A. Mezencev moszkvai
Marx–Engels-emlékművének
leleplezése alkalmából,
1918. november 7-én.

Az emlékművön lévő szöveg fordítása:
„K. Marx, F. Engels.
A forradalom vihar,
amely elsöpör mindenkit,
aki ellenáll neki”.

II. V. A. Szinajszkij pétervári
Lassalle-emlékműve, 1918.

III. A vérmezői szarkofág „Martinovics” felirattal, 1919. május 1.
(Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Fényképtár)

IV. A letakart Szent Gellért-szobor és a vízesésnél elhelyezett kép,
1919. május 1. (Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Fényképtár)

V. Lenin és Karl Liebknecht mellszobra a Kígyó téren, 1919. május 1.
(Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Fényképtár)

VI. A feldíszített Petőfi-szobor, 1919. május 1.
(Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Fényképtár)

VII. A Nemzeti Áldozatkészség Szobrát eltakaró tribün Szabó Ervin mellszobrával, 1919. május 1.
(Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Fényképtár)

VIII. Az átalakított millenniumi emlékmű Zala György Marx-kompozíciójával, 1919. május 1.
(Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Fényképtár)

